“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONI TILINING XUSUSIYATLARI

Mavlonova Mohigul Uralovna,
CHDPU O‘zbek tilshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostoni tili lingvopoetik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Asardagi leksik boylik, sinonimik va antonimik munosabatlar, rang bildiruvchi birliklar, ko‘chimlar, o‘xshatish, sifatlash, tazod, takror, sintaktik parallelizm, inversiya hamda tovush takrori kabi vositalarning badiiy matn yaratishdagi vazifasi yoritiladi. Doston tilida so‘zning faqat lug‘aviy ma’nosi emas, balki uning obraz, ruhiy holat, makon, tabiat va muallif munosabatini ifodalash imkoniyati ham muhim ekani ko‘rsatiladi. Tahlil natijasida Navoiy so‘z tanlash, so‘z ma’nosini kengaytirish, majoziy ifoda va sintaktik qurilishdan foydalanish orqali matnning estetik ta’sirchanligini kuchaytirgani asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Farhod va Shirin”, lingvopoetika, badiiy til, leksika, semantika, metafora, o‘xshatish, tazod, takror, rang leksikasi, sintaktik parallelizm.

Abstract. This article examines the language of Alisher Navoi’s “Farhod va Shirin” from a linguopoetic perspective. It focuses on the artistic functions of lexical richness, synonymy and antonymy, colour vocabulary, metaphorical transfers, simile, epithet, contrast, repetition, syntactic parallelism, inversion and sound patterning. The analysis shows that the poetic value of a word in the epic is determined not only by its dictionary meaning but also by its ability to create imagery, express psychological states, organise landscape and space, and convey the author’s aesthetic attitude. Navoi’s careful lexical choice and his combination of semantic, figurative and syntactic devices make the text highly expressive and aesthetically coherent.

Keywords: Alisher Navoi, “Farhod va Shirin”, linguopoetics, poetic language, vocabulary, semantics, metaphor, simile, contrast, repetition, colour vocabulary, syntactic parallelism.

Lingvopoetika badiiy matnda til birliklarining qanday estetik vazifa bajarishini o‘rganadigan yo‘nalishdir. Bunda so‘z, birikma, gap, tovush, grammatik shakl yoki sintaktik qurilish oddiy aloqa vositasi sifatida emas, badiiy obraz yaratadigan va muallifning estetik niyatini yuzaga chiqaradigan vosita sifatida tahlil qilinadi. Shuning uchun badiiy matnni lingvopoetik o‘rganishda “nima deyilgan?” savoli bilan birga “qanday deyilgan?”, “nega aynan shu so‘z yoki qurilish tanlangan?”, “bu tanlov tasvir va hissiy ta’sirni qanday kuchaytirgan?” kabi savollar ham muhim bo‘ladi. Dilmurod Quronov badiiy asarning shakl va mazmuni o‘zaro ajralmas birlik ekanini

ta’kidlaydi; til esa ana shu birlikning bevosita moddiy shakli hisoblanadi [4; 136]. Shu jihatdan Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostoni lingvopoetik tahlil uchun nihoyatda boy manbadir.

“Farhod va Shirin” Alisher Navoiyning “Xamsa”si tarkibidagi ikkinchi doston bo‘lib, unda muhabbat, sadoqat, mehnat, ilm-hunar, insoniy komillik, adolat va fidoyilik g‘oyalari yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlangan. Asarning g‘oyaviy salmog‘i nafaqat voqealar tizimida, balki ularni ifodalagan til vositalarida ham namoyon bo‘ladi. Navoiy qahramon xarakterini bevosita tavsiflash bilangina cheklanmaydi; uning ruhiy holatini rang, tabiat, harakat, tovush, qarama-qarshilik, tashbeh va majoz vositasida ko‘rsatadi. Natijada til voqea haqida xabar berish vazifasidan chiqib, voqelikni badiiy idrok etishning asosiy vositasiga aylanadi. Navoiyshunoslikka oid tadqiqotlarda shoir poetikasining obrazlilik, badiiy san’atlar, vazn, qofiya va so‘z tanlash bilan uzviy bog‘liqligi qayd etilgan [2; 3]. “Farhod va Shirin” tilini lingvopoetik nuqtayi nazardan o‘rganish ana shu poetik tizimning aynan til sathida qanday ishlashini ko‘rsatadi.

Doston tilining eng muhim xususiyatlaridan biri uning leksik boyligidir. Asarda turkiy qatlamga mansub so‘zlar bilan bir qatorda arabiy va forsiy-tojikcha birliklar ham faol qo‘llanadi. Biroq bu qatlamlar matnda shunchaki lug‘aviy ko‘plik hosil qilmaydi. Navoiy ularni ma’no nozikligi, uslubiy ohang va obraz talabiga qarab tanlaydi. Kundalik ma’noga yaqin sodda turkiy so‘zlar harakat, holat va tabiiy manzarani aniq tasvirlashga xizmat qilsa, kitobiy va mumtoz qatlamdagi birliklar ayrim tasvirlarga tantanavorlik, noziklik yoki baland uslub bag‘ishlaydi. Masalan, yashil rangning “yashil”, “sabz”, “axzar” kabi turli ifodalari bir umumiy rang maydoniga mansub bo‘lsa-da, ularning uslubiy qiymati bir xil emas. “Yashil” so‘zi bevosita va tabiiy nomlashga yaqin; “sabz” mumtoz she’riy nutqda ko‘p uchraydigan obrazli birlik; “axzar” esa arabiy-kitabiy ohangni kuchaytiradi. Navoiy bir ma’noga yaqin birliklarni turli kontekstlarda qo‘llash orqali matnda lug‘aviy takrorni kamaytiradi va har bir vaziyatga alohida poetik tus beradi.

Rang bildiruvchi leksikalar dostonning lingvopoetik tizimida alohida o‘rin tutadi. Rang Navoiyda ko‘pincha predmetning oddiy tashqi belgisi bo‘lib qolmay, tabiat holati, qahramon ruhiyati yoki voqeaning hissiy fonini ifodalovchi poetik belgiga aylanadi. Masalan, chaman tasvirida: “Yashil safha chamanning marg‘zori, / Kumush jadvaldek oning jo‘ybori” [1, 76.] misralarida “yashil” va “kumush” ranglari bir-biriga uyg‘un holda ishlatiladi. “Yashil safha” birikmasi chaman yuzasini sahifaga o‘xshatadi, “kumush jadval” esa oqar suvning yorqin va toza ko‘rinishini obrazlashtiradi. Bu yerda rang, metaforik o‘xshatish va predmetning harakati birlashib, o‘quvchida jonli vizual tasavvur hosil qiladi. Demak, rang leksemasining poetik vazifasi faqat nomlash emas, balki tasvirni ko‘rinarli qilishdir.

“Axzar” leksemasi qo‘llangan “Bo‘yig‘a nazm solg‘on hulla axzar, / Dema to‘ti, degil Xizri payg‘ambar” [1, 18.] misralarida esa yashil rangning ma’nosi yana kengayadi. “Hulla axzar” yashil kiyimni bildiradi, biroq Xizr obrazi bilan birikishi natijasida yashil rang tiriklik, yangilanish va baraka haqidagi madaniy-poetik tasavvurlarni ham uyg‘otadi. Lingvopoetik jihatdan muhim tomoni shundaki, rang bir vaqtning o‘zida ko‘rish tasvirini ham, ramziy ma’noni ham yuzaga keltiradi. Shu sababli mazkur birlikni faqat rang nomi sifatida izohlash yetarli emas; uning obraz tizimidagi vazifasini ham hisobga olish lozim.

Navoiy ranglar orqali ruhiy holatni ifodalashda ham katta mahorat ko‘rsatadi. “Sarig‘ gul uzra oqizdi qizil gul” [1, 280.] misrasida “sariq” va “qizil” ranglari oddiy rang qarama-qarshiligi emas. Sariq rang rangsizlangan, iztirobga tushgan yuzni, qizil esa qonni obrazli ifodalaydi. “Gul” so‘zining har ikki rang bilan birikishi tasvirni bevosita aytishdan ko‘ra kuchliroq qiladi: yuz ham, qon ham gul timsoli orqali poetik shaklga kiradi. Natijada bitta qisqa misrada jismoniy holat, ruhiy iztirob va rang kontrasti jamlanadi. Bu hodisa Navoiy tilida ko‘chma ma’no, metaforik obraz va tazodning bir-biriga qo‘shilib ketishini ko‘rsatadi.

Doston leksikasida sinonimik qatorlarning faol qo‘llanishi ham muhim lingvopoetik xususiyatdir. Shoir bir tushunchani takror-takror bir xil so‘z bilan atamaydi. U ma’no jihatdan yaqin, ammo uslubiy va emotsional bo‘yoqlari farqli birliklardan foydalanadi. Masalan, go‘zallik, yorug‘lik, g‘am, ishq, hijron, ko‘ngil, ko‘z, yuz, soch kabi semantik maydonlarda ko‘plab sinonimik yoki kontekstual yaqin birliklar uchraydi. Bunday tanlov bir tomondan she’riy nutqning rang-barangligini ta’minlasa, ikkinchi tomondan qahramon holatining nozik darajalarini ifodalashga yordam beradi. Lingvopoetik tahlilda sinonimlarning aynan qaysi vaziyatda tanlangani muhim, chunki ma’nodosh so‘zlarning badiiy qiymati doimo teng bo‘lavermaydi.

Antonimik va qarama-qarshi ma’noli birliklar ham doston poetikasining faol vositalaridan biridir. Navoiy yorug‘lik va qorong‘ilik, oq va qora, visol va hijron, hayot va o‘lim, shodlik va g‘am kabi qarama-qarshi tushunchalarni yonma-yon keltirish orqali voqealarning dramatik kuchini oshiradi. Bunday tazodlar ayniqsa muhabbat va ayriliq bilan bog‘liq lavhalarda qahramon kechinmasining keskinligini ko‘rsatadi. Tazodning lingvopoetik ahamiyati shundaki, ikki qarama-qarshi birlik bir-birining ma’nosini kuchaytiradi. Masalan, qora sochning yorug‘ yuz bilan, sariq yuzning qizil qon bilan, qishning oq-sovuq manzarasining bahordagi rang-baranglik bilan qarama-qarshi qo‘yilishi tasvirni aniq va ta’sirchan qiladi.

Qish tasvirida rang va holatning birlashishi ham e’tiborga molik. “Sovurdi chun shajar bargini sarsar, / Suvning simobini day qildi marmar” [1, 78.] misralarida “simob” va “marmar” so‘zlari rangni ham, moddaning tashqi va jismoniy

xususiyatini ham eslatadi. Suvning simobdek yaltirashi va keyin marmardek qotishi qishning sovuq kuchini obrazli ravishda ko‘rsatadi. Bu misolda metafora faqat ko‘rinishni emas, jarayonni ham ifodalaydi. Harakatdagi suvning qattiq muzga aylanishi rang, yaltiroqlik va moddiylik orqali sezdiriladi. Shu tariqa til birligi tabiatdagi o‘zgarishni ko‘z oldiga keltiradi.

Doston tilida metafora markaziy badiiy vositalardan biridir. Metafora bir predmet yoki hodisaning xususiyatini ikkinchisiga ko‘chirish orqali yangi poetik ma’no hosil qiladi. Navoiyning metaforalari ko‘pincha an’anaviy mumtoz obrazlar bilan bog‘liq bo‘lsa-da, ularning konkret kontekstda qo‘llanishi o‘ziga xosdir. Gul, quyosh, oy, sham, parvona, dengiz, tog‘, tosh, qon, dur, gavhar, la’l, bulbul singari birliklar ayrim hollarda o‘z lug‘aviy ma’nosida, ayrim hollarda esa insonning qiyofasi, muhabbati, g‘ami yoki ma’naviy holatini ifodalovchi obraz sifatida keladi. Lingvopoetik jihatdan bunday ko‘chimlar matnda ikki qatlamli ma’no yaratadi: o‘quvchi bir paytning o‘zida predmetning asl ma’nosini ham, uning obrazli ma’nosini ham his qiladi.

O‘xshatishlar ham “Farhod va Shirin”ning tasviriy qudratini oshiradi. Navoiy ko‘pincha qahramon yuzini oyga, labni la’lga, ko‘zni nargisga, sochni tun yoki zanjirga, qomatni sarvga, ko‘z yoshini durga o‘xshatadigan mumtoz poetik tizimdan foydalanadi. Biroq o‘xshatishning ahamiyati faqat go‘zallikni maqtashda emas. U predmetning belgisini aniqroq ko‘rsatadi, matnga emotsional ohang beradi va muayyan estetik idealni shakllantiradi. O‘xshatish vositalari bir necha so‘zli qisqa qurilma shaklida ham, kengaytirilgan tasvir ko‘rinishida ham kelishi mumkin. Ayniqsa tabiat, me’moriy inshootlar va qahramon portretida o‘xshatishlar tasvirning fazoviy va rangli ko‘lamini oshiradi.

Sifatlash, ya’ni epitetlar doston tilining yana bir muhim belgisi hisoblanadi. Navoiy sifatlovchi birlik orqali predmetning oddiy belgisini emas, muallif uchun estetik ahamiyatga ega bo‘lgan xususiyatini ajratib ko‘rsatadi. “Gulgun”, “axzar”, “za’faroni”, “kofuriy”, “siyah”, “simin”, “la’lgun” singari rang va materialga asoslangan sifatlashlar tasvirni boyitadi. Epitet ko‘pincha metafora va o‘xshatish bilan birgalikda ishlaydi. Shu bois bir birlikni alohida “sifat” deb qo‘yishdan ko‘ra, uning butun birikma ichidagi poetik funksiyasini aniqlash muhim. Masalan, rangni bildiruvchi sifatlovchi qahramon libosini tasvirlashi mumkin, lekin ayni paytda uning kayfiyati yoki sahnaning umumiy ohangiga ham xizmat qiladi.

Dostonning lingvopoetik ta’sirini kuchaytiruvchi vositalardan yana biri takrordir. Takror mumtoz she’riyatda faqat shakliy bezak emas; u ma’no markazini ajratish, hissiy zo‘riqishni kuchaytirish va nutqqa ritmik uyg‘unlik berish vazifasini bajaradi. Navoiy ayrim so‘z, birikma, sintaktik model yoki mazmuniy birlikni qayta qo‘llash orqali qahramonning kuchli hissiy holatini sezdiradi. Ishq, g‘am, hijron,

dard, ko‘ngil singari tushunchalar doston davomida qayta-qayta uchrashi tasodifiy emas. Ularning takroriy paydo bo‘lishi asarning asosiy semantik maydonini shakllantiradi. Bunday takrorlar voqealar orasida ma’noviy bog‘lanish hosil qilib, butun dostonning badiiy yaxlitligini ta’minlaydi.

Sintaktik parallelizm ham Navoiy nutqining ta’sirchan vositalaridan biridir. Tuzilishi o‘xshash misralarning ketma-ket kelishi fikrni tartibli va ohangdor qiladi, ikki hodisani qiyoslash yoki qarama-qarshi qo‘yishga qulay sharoit yaratadi. Parallel qurilishda bir xil grammatik model takrorlanadi, lekin undagi muhim leksik unsurlar almashadi. Natijada o‘quvchi bir vaqtning o‘zida o‘xshashlikni ham, farqni ham sezadi. Bunday usul ayniqsa qahramonlarning holatini qiyoslashda, tabiat manzarasining ketma-ket belgilarini sanashda va kuchli emotsional nutqda samarali ishlaydi.

Inversiya, ya’ni gap bo‘laklarining odatdagi tartibdan farqli joylashtirilishi ham she’riy nutqda ma’no va ohangni boshqaradi. Aruz vazni va qofiya talabi ba’zan so‘z tartibining o‘zgarishiga sabab bo‘lsa-da, Navoiydagi inversiyani faqat vazn zarurati bilan izohlash yetarli emas. Muhim so‘zning misra boshiga yoki oxiriga chiqarilishi unga mantiqiy va emotsional urg‘u beradi. Kesimning oldinga chiqishi harakatni kuchaytirishi, sifatlovchining o‘zgacha o‘rni esa predmet belgisini alohida ta’kidlashi mumkin. Shuning uchun lingvopoetik tahlilda she’riy sintaksisni vazn, ma’no va uslubning birligi sifatida ko‘rish zarur.

Doston tilida undov, murojaat, ritorik savol va hayrat ifodalovchi sintaktik qurilmalar ham ko‘p uchraydi. Ular qahramon nutqining emotsionalligini oshirib, o‘quvchini voqeaga yaqinlashtiradi. Oddiy xabar gap voqeani betaraf bildirishi mumkin, ritorik so‘roq esa javob talab qilmagan holda iztirob, ikkilanish, hayrat yoki norozilikni ko‘rsatadi. Murojaat shakllari qahramonning kimga yoki nimaga yuzlanganini bildirish bilan birga uning ruhiy ehtiyojini ham ochib beradi. Ba’zan qahramon inson bilan emas, ko‘ngil, falak, tun, tog‘, shamol yoki boshqa obrazli tushuncha bilan “gaplashadi”. Bunday personifikatsiya badiiy olamni jonlantiradi.

Navoiy personifikatsiyadan tabiat tasvirida ayniqsa unumli foydalanadi. Bahor kelishi, shamol esishi, gul ochilishi, qishning sovuqligi singari tabiiy jarayonlar ba’zan inson harakatiga xos fe’llar bilan ifodalanadi. Natijada tabiat voqealar fonida qolmay, asarning faol ishtirokchisiga aylanadi. Farhod yoki Shirin ruhiy holati bilan tabiat manzarasi o‘rtasida ma’no aloqasi yuzaga keladi. Qahramon shod bo‘lsa, atrofdagi ranglar yorqinlashgandek; qayg‘uli holatlarda esa qorong‘ilik, sarg‘ayish, sovuqlik yoki tun obrazlari kuchayadi. Bu hodisa psixologik parallelizmga yaqin bo‘lib, badiiy matnning emotsional tizimini mustahkamlaydi.

Fe’llarning tanlanishi ham dostonning harakat dinamikasini belgilaydi. Farhod obrazi mehnat, harakat va mashaqqat bilan bog‘liq bo‘lgani uchun uning tasvirida

kesmoq, qazimoq, urmoq, yurmoq, chopmoq, ko‘tarmoq kabi kuchli dinamik ma’noli fe’llar muhim o‘rin tutadi. Muhabbat va iztirob sahnalarida esa yonmoq, yig‘lamoq, oqizmoq, kuymaq, sarg‘aymoq kabi holat va hissiy jarayonni bildiruvchi fe’llar faollashadi. Shunday qilib, fe’l semantikasi qahramonning xarakteri va voqeaning ruhiy toniga moslashadi. Lingvopoetik tahlil fe’lni faqat grammatik turkum sifatida emas, tasvir tempi va emotsional harakatni belgilovchi vosita sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Ot va sifatlarning poetik imkoniyati ham alohida e’tiborga loyiq. Qimmatbaho toshlar, gullar, osmon jismlari, hayvon va qush nomlari, me’moriy buyumlar, kiyim-kechak va tabiat unsurlari Navoiy tilida keng obrazlar tizimini tashkil etadi. “La’l”, “dur”, “gavhar”, “kumush”, “billo‘r” kabi predmet nomlari ko‘pincha rang, yaltiroqlik, qimmat va go‘zallik semalarini birlashtiradi. Shu sababli ular bir paytning o‘zida ham nominativ, ham baholovchi, ham estetik funksiyani bajaradi. So‘zning bunday ko‘p qatlamliligi mumtoz badiiy tilning muhim xususiyatidir.

Dostonda so‘zning kontekstual ma’nosi juda katta ahamiyatga ega. Masalan, “qora” yoki “siyah” har doim salbiy ma’noni anglatmaydi. Qora soch go‘zallik belgisi bo‘lishi mumkin; tun tasvirida esa u tabiiy rang; ayrim fojiaviy lavhalarda esa qayg‘u va zulmat bilan bog‘lanadi. Xuddi shuningdek, “oq” qishning sovuqligini ham, poklik va yorug‘likni ham ifodalashi mumkin. Demak, rang yoki boshqa obrazli birlikni tayyor ramzga tenglashtirib qo‘yish ilmiy jihatdan soddalashtirish bo‘ladi. Lingvopoetik tahlilda ma’no aynan kontekstda, boshqa birliklar bilan munosabatda aniqlanadi.

Navoiy tilining fonetik tashkilida tovushlarning takrorlanishi ham poetik ta’sirni kuchaytiradi. Alliteratsiya va assonans she’rning ohangdorligini oshiradi, ayrim hollarda ma’lum tovushlarning takroriy kelishi harakatning keskinligi, yumshoqligi yoki cho‘zilishini sezdirishi mumkin. Bunday holatni har bir misrada ataylab yaratilgan tovush tasviri deb talqin qilish to‘g‘ri bo‘lmaydi; chunki vazn, qofiya va tilning tabiiy fonetik tuzilishi ham tovush takroriga sabab bo‘ladi. Ammo ma’lum lavhalarda tovush va ma’no uyg‘unlashganda lingvopoetik effekt yuzaga keladi. Mumtoz poetikada qofiya va radif ham faqat formal unsurlar emas, semantik markazni mustahkamlovchi vosita bo‘la oladi [3; 5].

“Farhod va Shirin”ning tilida dialog va monologlar qahramon xarakterini ochishning muhim vositasidir. Muallif nutqi ko‘pincha keng tasvir, umumlashtirish va baholashga moyil bo‘lsa, qahramon nutqi uning ayni vaziyatdagi hissiy holatiga yaqin turadi. Farhodning nutqida qat’iyat, fidoyilik va ishq bilan bog‘liq semantik birliklar, Shirin nutqida muhabbat, sadoqat, iztirob va tanlov, Xusrav bilan bog‘liq lavhalarda esa hukmronlik, raqobat va manfaatga oid ma’no qatlamlari kuchayishi mumkin. Demak, leksik tanlov obrazlar o‘rtasidagi xarakter farqini ham ko‘rsatadi.

Asarda xalqona va kitobiy ifoda imkoniyatlarining uyg‘unligi ham Navoiy mahoratining bir belgisi hisoblanadi. Shoir bir tomondan yuksak mumtoz poetik an’anaga xos arabiy-forsiy istilohlar, timsollar va badiiy formulalardan foydalanadi, ikkinchi tomondan turkiy tilning sodda, harakatchan va aniq ifoda imkoniyatlarini ishga soladi. Ayniqsa mehnat, yo‘l, tog‘, tosh, suv, tabiat va kundalik harakat bilan bog‘liq tasvirlarda turkiy fe’l va otlarning kuchli ifoda imkoniyati seziladi. Shu tarzda doston tili murakkablik bilan tabiiylikni, kitobiylik bilan jonli tasvirni birlashtiradi.

Navoiy tilida badiiy detal ham lingvopoetik qiymatga ega. Qahramonning ko‘zi, yuzi, sochi, libosi, oti, quroli yoki uning atrofidagi biror rangli predmet ba’zan butun vaziyatning hissiy mazmunini o‘zida jamlaydi. Masalan, yuzning sarg‘ayishi alohida izohsiz ham ruhiy qiynalishni anglatadi; ko‘z yoshining durga qiyoslanishi yig‘ini estetik obrazga aylantiradi; qorong‘i tun yoki sovuq qish manzarasi voqeaning fojiaviy ohangini kuchaytiradi. Detalning kuchi shundaki, muallif uzun psixologik sharh bermasdan, bir necha til birligi orqali keng ma’noni sezdiradi.

Dostonning lingvopoetik yaxlitligi alohida san’atlarning ko‘pligida emas, ularning bir-biri bilan uyg‘un ishlashida namoyon bo‘ladi. Metafora rang bilan, rang tazod bilan, tazod sintaktik parallelizm bilan, takror esa ritm va emotsional urg‘u bilan qo‘shilib ketadi. Masalan, “Sarig‘ gul uzra oqizdi qizil gul” misrasini faqat ranglar yoki faqat metafora doirasida tahlil qilish uning badiiy kuchini to‘liq ochmaydi. Bu yerda rang kontrasti, metaforik nomlash, takroriy “gul” komponenti, qisqa sintaktik tuzilish va fojiaviy mazmun birgalikda ishlaydi. Lingvopoetikaning afzalligi ham shunda: u badiiy vositalarni alohida sanab chiqishdan ko‘ra, ularning matndagi umumiy estetik funksiyasini tushuntirishga intiladi.

Shu nuqtayi nazardan, “Farhod va Shirin” tilini o‘rganishda faqat badiiy san’at nomlarini topish bilan cheklanmaslik kerak. Metafora, tashbeh, tazod yoki takrorning mavjudligini aniqlash tahlilning boshlanishidir, xolos. Asosiy masala — bu vosita nima sababdan aynan shu o‘rinda tanlanganini, qahramon obrazi yoki sahna kayfiyatiga qanday xizmat qilganini, boshqa birliklar bilan qanday aloqaga kirishganini ko‘rsatishdir. Masalan, rang leksemasining ma’nosini lug‘atdan aniqlash zarur, ammo undan keyin u qaysi predmet bilan birikgani, qanday fe’l yoki sifatlar bilan yonma-yon kelgani, qanday hissiy natija hosil qilganini tahlil qilish lozim. Ana shunda lingvistik kuzatuv poetik xulosaga aylanadi.

Doston tilining yana bir muhim tomoni — obrazlarning semantik tizim sifatida takrorlanib borishidir. Tog‘ va tosh Farhodning kuchi, mehnati va sinovi bilan; suv hayot, yo‘l ochish va harakat bilan; gul va bahor go‘zallik hamda yangilanish bilan; tun, hijron va qorong‘ilik iztirob bilan; nur, oy, quyosh va yorug‘lik esa husn, umid yoki ulug‘lik bilan bog‘lanadigan kontekstlarni hosil qiladi. Bu birliklar har safar aynan bir ma’noni takrorlamaydi, biroq doston davomida ular o‘zaro bog‘liq

semantik tarmoq yaratadi. O‘quvchi ana shu tarmoq orqali asarning poetik olamini yaxlit holda idrok qiladi.

Xulosa qilib aytganda, “Farhod va Shirin” dostoni tili Alisher Navoiyning so‘z ustasi sifatidagi ulkan imkoniyatlarini namoyon etadi. Asarning lingvopoetik xususiyatlari leksik boylik, sinonimik va antonimik munosabatlar, rang semantikasi, metafora, tashbeh, sifatlash, tazod, takror, personifikatsiya, sintaktik parallelizm, inversiya, ritorik qurilmalar, fonetik ohangdorlik va obrazli detallar orqali yuzaga chiqadi. Bu vositalar alohida-alohida emas, yagona poetik tizim sifatida ishlaydi. Navoiy so‘zni predmet nomi darajasida qoldirmaydi; unga rang, his, ramz, baho va harakat yuklaydi. Shu sababli dostondagi til birliklari voqeani aytishdan tashqari, qahramonlarning ichki dunyosini ochadi, tabiat va makonni jonlantiradi, dramatik qarama-qarshilikni kuchaytiradi hamda o‘quvchida kuchli estetik taassurot hosil qiladi. “Farhod va Shirin”ning lingvopoetik tahlili mumtoz o‘zbek adabiy tilining badiiy imkoniyatlarini, Navoiy uslubining o‘ziga xosligini va so‘z ma’nosining kontekstda qay darajada kengayishini anglashga xizmat qiladi. Doston tili bugungi tilshunoslik va adabiyotshunoslik uchun ham sermahsul tadqiqot manbai bo‘lib, uni leksik-semantik, stilistik, sintaktik va poetik jihatlarning uzviy birligida o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy, Alisher. Farhod va Shirin. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – 536 b.
2. Sirojiddinov, Sh.; Yusupova, D.; Davlatov, O. Navoiyshunoslik. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – 576 b.
3. Is’hoqov, Yo. Navoiy poetikasi (“Xazoyin ul-maoniy” asosida). – Toshkent: Fan, 1983. – 168 b.
4. Quronov, D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 480 b.
5. Hojiahmedov, A. Mumtoz badiiyat malohati. – Toshkent: Sharq, 1999. – 240 b.
6. Quronov, D.; Mamajonov, Z.; Sheraliyeva, M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 408 b.
7. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. 4 jildlik. – Toshkent: Fan, 1983–1985.